

A felőrlődés logikája

Nem kétséges, hogy Bolyai János a romantika képviselője, sőt az sem, hogy a sztoikus filozófia latinizált erkölcsstanával egészítette ki, illetve szorította kordába romantikus hajlandóságait. Mindezt Benkó Samu kielégítően bizonyította Bolyairól szóló könyvében. Az sem kétséges, hogy Bolyai János furcsa szintézise tisztán kelet-európai jellegű: a cselekvés itt válik túlnyomóan lelkiismereti problémává, anélkül, hogy a tett utáni sóvárgás feldolgozást találhatna a világban. Amit e vonatkozásban Bolyairól tudunk, csak megerősíti: felőrlődött matematikai teljesítményének egyetemessége és a befogadók közeg sívársága közötti ellentmondásban.

Talán jogunk van azt feltételezni, hogy Bolyai egyetemesség-igénye matematikus alkatából, társadalmi érdeklődése pedig az egyetemességgel szembeszegülő társadalmi korlátok érzékeléséből származott. Felémelni a társadalmat saját lehetőségeinek szintjére — ez Bolyai *Údvitanának* célja. Éppen ez az igény mutatja: Bolyai esetében megfigyelhetjük az egyén konstituálódásának kelet-európai módját. A vágy hatalmas, de hiányzik belőle a kifelé fordulás lehetősége: önmaguk megfojtása révén válnak egyéniséggé itt az emberek.

Bolyai jegyzetei, minden mentő körülmény figyelembevételével sem tekinthetők valamilyen koherens társadalmi tanításnak. A probléma itt ismét nem az, hogy a felvilágosítás-népfelemelés programja ne állt volna össze egységes rendszer-

ré: Bolyai maga volt az, aki ezt a koherenciát vívódással minduntalan szétzilálja. Elégedetlen önmagával, mert döntéseit az alapalternatíva megszüntetése miatt elégtelennek és egyoldalúnak érzi.

Tenni, vállalni a forradalmat vagy felvilágosítani a népet, meggyőzéssel haladni: Bolyai ezt az alternatívát szünteti meg. Hol az egyiket, hol a másikat tartja üdvözítőnek, ám az elejtett változat szakadatlanul visszatér hozzá, beeszi magát erkölcsi egyéniségébe és lelkiismereti krízisekben örli fel. Alkotó egyénisége pusztul: a legjobb belőle éppen az, amit ez a táj, ez a történelem kitermelt magából.

De erről van szó: tehetségek születnek, egy-egy nagy, egyetemes értékű teljesítmény jön létre, s azután nincs többé levegő: az alkotás egyetemességét a feltételek partikularitásokba merevedett közege nem veszi fel, sőt, mint tőle idegent taszítja, esetleg üldözi is. Nincs szomorúbb látvány, amint Bolyai János, az a férfiú, aki semmiből egy új világot teremtett, Vörösmarty árvái javára elmerült ujjakkal, a zene egyetemességének tudatában, jótékonyági hangversenyen hegedül. Ujjaiában, ezekben a tehetetlen ujjakban ott zeng a világegyetem, de a húr nem engedelmeskedik: szánalmasan érzi megalázottságának mélységeit. A nagy teljesítmény egyedi könyöradomány: félelmetes kivétel.

Bolyai János egyéniségében a tehetetlenség gyakran zsenitudattal kárpótolja magát. De ez a zseni

nem rendelkezik önbizalommal, fél, saját lehetőségeiben ismeri fel saját korlátait. Ellenfél a tehetség. Kérlelhetetlen paradoxon ez: a boldogság, az önfogadás feltétele az önpusztítás, az önpusztítás pedig lehetetlenné teszi még a pillanatnyi egyensúly megvalósulását is. Ő írja: „Isten ha egyebet is akarna, mint mi van, nem volna bölcs, se elég hatalmas (végrehajtni), se boldog.” (Idézi Benkó Samu, *Bolyai János vallomása* c. munkájában.) Valóban ez a probléma: vagy mást akarni, s akkor radikálisan mást akarni, vagy boldognak lenni, egyensúlyban a személyes teljesítmény láttán.

Radikálisan mást: lehet-e radikálisan mást akarni, ha a társadalom nem tud még radikális fordulatban megújulni? Persze, és talán sajnos, lehet. Bolyaiban ez az akarás kerekedik felül, boldogan dobja oda saját lehetőséges lelki egyensúlyát, de az akart változás még nem a változás lehetősége: a történelem erősebb, mint a vágy. Ott áll hát kifosztottan: a világnak nyújtja emberségét, de a világnak nem kell belőle semmi sem.

S mikor kitor a forradalom? Bolyai nem ismer benne saját forradalmára: nem látja meg benne az egyetemességet. A társadalom tartalmi elemeinek változásai háttérbe szorulnak a formai külsőségek mögött, s ő, aki a forma egyszerűségben megnyilvánuló eleganciájának köszönheti alkotói sikerét és visszhangtalanságát is, nem hihet a jelszavakban áradó új világnak. Most persze elmélyül dilemmája: mások akarnak, ő pedig képtelen erre. Forr a világ körülötte, ő pedig nem érti: nem realpolitikus, távol van tőle az ügy melletti kiállás kompromisszuma.

Ipar kell meg közlekedés és annyi minden, az úrbéri viszonyok megszüntetése és még annyi minden — de ez volna a szabadság? Hamarabb születik a kétely, mint az a valóság, amelyben kételkedni lehetne. Az értelmiségi tudat előrejelzi a modern egyéniség születését, noha a modern egyéniség tömeges születésének bölcsője, a polgári társadalom még csak most készül az idők kézműipari műhelyében. Am büntetlenül kételkedni a születőben

nem lehet: a kételkedő önmaga ellen fordul, saját bűnének tudja azt, amire kora kényszerítette.

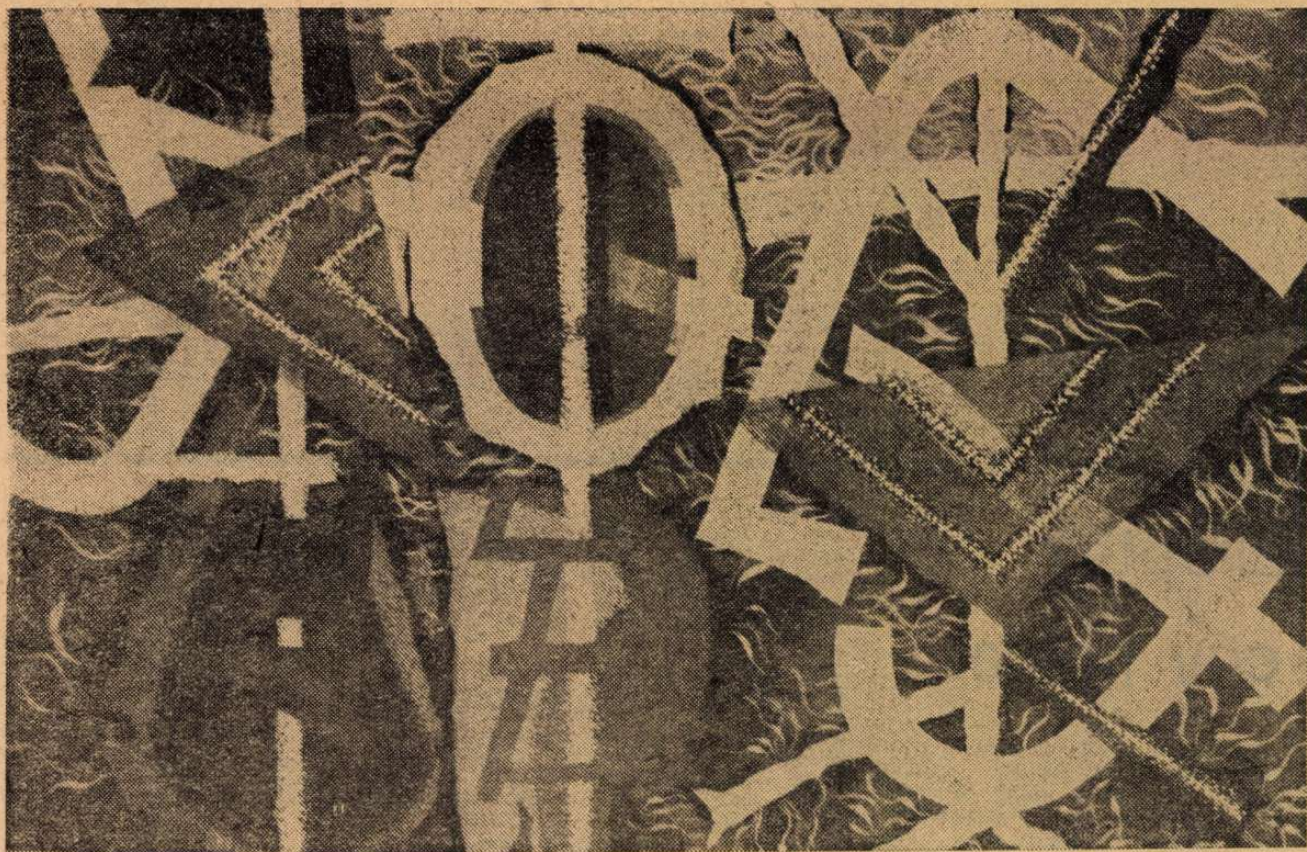
A cselekvés után való sóvárgásból a részvétel elmulasztása miatti önvád, harc helyett prófécia: ez Bolyai sorsa. Persze a kérdés az, hogy mit tudott sorsáról, hogyan élte át azt, amit átélnie megadatott. Erről keveset beszélnek vallomásai: értetlenséget emleget, panaszkodik, de a legjobban fáj neki apja, Bolyai Farkas idegenkedése az általa képviselt céloktól. Viszonyukban valószínűleg nem kell generációs problémát látnunk, sokkal inkább a realpolitikusi apa és a kompromisszumokra képtelen fiú viszonya ez, amely minden generáció szükségképpeni polarizációjának jegyeit mutatja.

A realpolitikus cselekedni tud, hasznos tevékenysége valamilyen értelmet ad életének, az abszolút megoldások keresése tehetetlenségre kárhözhat. Es mégis szükség van a kompromisszumokat végsőkig elutasítókra: a realpolitikus benne látja meg a kompromisszum esetlegességét, a kiegyezés bűneit, a cselekvés és szándék közötti szakadék igaz mélységeit. A kor legrosszabb színvonalán elmerülni a pusztá lét-fenntartás mechanizmusába — számtalan történelmi generáció sorsa volt. Am ahol a történelem kegye megengedte — mint a polgári forradalmakban —, hogy a realpolitikus és az abszolútumok hajszoltja egyetlen momentumban legyen jelen, ott a lehetőségeket, a történelem adott korlátait a végsőkig feszítették, kiszajtozták belőle minden lehetőséget.

Ha a realpolitikusiok két fajtáját képviseli Széchenyi meg Kossuth, akkor az abszolútum, a teljes tisztaság két fajtája Petőfi meg Bolyai. Petőfi a kérlelhetetlen forradalmár erkölcsi tisztaságának piederstálján érett jakobinussá, Bolyai az elvont közölv nevében tiltakozott a korlátottnak érzett forradalmi cselekvés ellen. Petőfi a cselekvés elégtelenségét és következetlenségét cselekvésben haladja meg, Bolyai a túlzástól is, de a tehetetlenségtől is retteg. Így jön létre az a látszat, mint ha Széchenyi álláspontja közelebb állna hozzá, mint Petőfié. Erről nincs szó: Bolyai és Petőfi azonos típus két pólusa, mindketten végigjárták az abszolútum buktatóit — egyikük a cselekvésben, másikuk az elméletben —, míg Széchenyi ezekről a tájakról nemigen tud. Hogy sorsukban mégis sok azonosság van? A bukott forradalom nem tett különbséget áldozatai között.

Kifosztott ember maradékjaiban vájkálni csak akkor nem bűn, ha fájdalmat már nem okozunk neki, s magunk számára öfenntartó erkölcsi tanulságot keresünk a foszlányok között. Vagy erősödni akarunk abban, amit tudunk. Bolyaiban az önmagához való becsületes hűség marcangoló méltósága ragad meg. Ez az ember inkább a szorongató gondokat választotta, semmint az úri besugást, az ismeretlenséget, semmint a végig-nem-gondolt gondolatot ünneplők petárdáit, a cincogást is vállalta a Vörösmarty-árvák javára, feleségnek az összeférhetetlen élettársat, saját népének azt a népet, amely mit sem tudott róla.

Persze Bolyai János csak ember az emberek között, kínjait, sok különféle okból és módon milliók éltek át. Ez mit sem változtat a dolgon: a szimbólum is ember, akár a többiek, de különlegessége a többiek sorsának képévé teszi. Lekopnak róla gyarlóságai, gyakorlati javaslati könyvészeti érdekességé változnak, eszméit tudósok értelmezik, de ő már szimbólum.

Martya Ferenc

Kompozíció

BRETTER GYÖRGY

Ökológia és osztályharc

A környezet-szennyeződések egyidős az iparosítással, de veszélyes voltára csak akkor figyeltek fel,

amikor elért egy kritikus pontot — állapítja meg Gus Hall, az Egyesült Államok Kommunista Pártjának főtitkára. Így pl. a folyóvizet, tavakat és tengereket évtizedek óta szennyezik higannyal, a vészhangot azonban csak akkor húzták meg, amikor a halállomány már tömegesen pusztulni kezdett és közvetve emberéletek is estek áldozatul. Hasonló kritikus pont felé közeledik ma a radioaktív sugárzás. Jóllehet 1963-ban betiltották a kísérleti nukleáris robbantásokat, az Egyesült Államokban ma, az atomenergia ipari felhasználása során hússzor magasabb sugárzási szintet túrnak meg, mint amekkora a kísérleti robbantások folyta-

tása esetén érte volna az országot. Ugyanakkor folytatódik a radioaktív hulladékoknak konténerekben az óceánokba való süllyesztése és a radioaktív szennyvizekkel történő fertőzés. Egyes kutatók becslése szerint az Egyesült Államokban sugárzás következtében évente mintegy húszezer ember betegszik meg rákban vagy fehérvérűségben, és további harmincezer személy szenvedhet genetikai károsodást.

A természetben napjainkban végbemenő mutációk kioltással fenyegetnek minden életet a Földön. Senki — még a legkiválóbb tudós — sem mondhatja ma meg, hogy merre visz bennünket a

tudomány. Egyre gyorsuló vonaton ülünk, a sineken, amelyeken száguldunk ismeretlen számú váltó van, és ezeket a váltókat démoni erők állítják át — vallja Ralph Lapp-pal együtt G. Hall, de hozzátesszi: az ökológiai veszély kérdését ma újszerűen kell megfogalmazni. Elkerülhető-e az öko-katasztrófa a tőkés társadalmi viszonyok között?

A természeti környezet ártalmait szorosan összefüggnek a műszaki-tudományos forradalommal. De ez nem azt jelenti, hogy a válság okát a tudományos és technikai megvalósításokban kell keresnünk. Ne a tudósokban lássuk azokat a démonokat, akik a váltókat átállítják, és ne

higgyük, hogy a tudomány megaboldása vezetne a válság megoldásához. Egy olyan társadalomban, amelynek egyetlen értéke a várható haszon, a tudományos-műszaki haladásnak szükségszerűen szembe kell kerülnie a környezetvédelemmel. A civilizáció jelenlegi fokán a tudományos-műszaki haladással kapcsolatos kérdéseket csak egyféleképpen szabadna megfogalmazni: „A társadalom, az összemberiség érdekeit szolgálja-e a szóban forgó intézkedés vagy sem?” Ilyen megfogalmazásra azonban a kapitalizmus nem képes.

Végső fokon maga a